

- відносини у процесі надання адміністративних послуг;
- відносини у процесі співпраці громади з іншими суб'єктами.

Отже, зміст адміністративно-правових відносин за участю добровільної об'єднаної територіальної громади – це окремий вид публічно-правових відносин, що виникають, змінюються та припиняються між добровільною об'єднаною територіальною громадою, яка виступає як суб'єкт публічного права, що володіє владними повноваженнями, та іншими суб'єктами адміністративно-правових відносин, у процесі реалізації громадою своїх повноважень для вирішення питань місцевого значення, надання адміністративних послуг та організації співпраці, що комплексно реалізується на засадах добровільності, субсидіарності, партиципаторної демократії, та врегульовується нормами адміністративного права.

Список використаних джерел:

1. Про добровільне об'єднання територіальних громад: Закон України від 05.02.2015 № 157-VIII. Відомості Верховної Ради. 2015. № 13. Ст. 91.
2. Литовченко О. В. Поняття та види адміністративно-правових відносин, які виникають у судовій системі. Право.ua. 2015. № 3. С. 73–78.
3. Наконечна Г. Я. Суди як суб'єкти адміністративно-правових відносин: дис. ... кандидата юрид. наук : 12.00.07. МВС України, ХНУВС. Харків, 2013. 220 с.
4. Адміністративне право України. Академічний курс: підруч.: У двох томах: Том 1. Загальна частина / Ред. колегія: В. Б. Авер'янов (голова). Київ: Видавництво «Юридична думка», 2004. 584 с.
5. Кельман М. С., Мурашин О. Г. Загальна теорія держави та права: підручник. Київ: Кондор, 2005. 609 с.
6. Скаун О. Ф. Теорія права і держави: підручник. Київ: Алерта, 2016. 528 с.
7. Фролов Ю. Особливості адміністративно-правових відносин у сучасних умовах. Порівняльно-аналітичне право. № 1. 2018. С. 233–236.

УДК 342.7(477)

DOI <https://doi.org/10.32844/2618-1258.2023.6.20>

ОЛІЙНИК Р.В.

ПРАВА ВІЙСЬКОВОПОЛОНЕНИХ ЯК ОБ'ЄКТ АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВОЇ ОХОРОНИ: ПИТАННЯ СЬОГОДЕННЯ

THE RIGHTS OF PRISONERS OF WAR AS AN OBJECT OF ADMINISTRATIVE AND LEGAL PROTECTION: CURRENT ISSUES

В статті доведено, що правова охорона військовополонених спрямована на зниження надмірної і необгрунтованої жорстокості і насильства та надлишкових людських втрат, яких за одностайним переконанням світової спільноти слід уникнути під час будь-яких військових конфліктів. Разом із тим, права військовополонених, як окремий об'єкт правоохорони, мають одразу декілька особливостей, що ускладнюють вирішення практичних завдань в цьому напрямі. Наголошено, що дотримання прав військовополонених вимагає від демократичних держав розбудови власної адміністративно-правової бази, яка повинна врегулювати та забезпечити практичні заходи з охорони прав військовополонених. Відповідні дії робляться відкрито для міжнародної спільноти та прозоро для демократичних держав-партнерів. Якщо ж є підстави підозрювати військовополоненого в скоєнні злочину (воєнного або кримінального), то його провинна має бути доведена в судовому розгляді із призначенням відповідного покарання.

© ОЛІЙНИК Р.В. – здобувач (Науково-дослідний інститут публічного права)

Недемократичні держави, порушуючи права військовополонених, намагаються сховати свідчення та докази своїх злочинів. Охорона та захист прав військовополонених в такому разі вкрай ускладнені, оскільки останні знаходяться в ворожому для них правовому полі, а їх батьківщина та міжнародна спільнота має мізерні можливості для безпосереднього, в тому числі фізичного втручання. Тому іншій стороні збройного конфлікту (війни) для реалізації охорони прав військовополонених важливо, із залученням як найширшого кола учасників, спрямовувати свої дії на: виявлення, фіксування і документування фактів порушення прав; надавати таким фактам найширшого розголошення на світовій арені з метою формування підґрунтя для осуду міжнародною спільнотою, реалізації санкційного тиску та судового переслідування.

Маємо констатувати, що наразі єдиний реально дієвий та ефективний спосіб охорони прав військовополонених, які знаходяться в антидемократичній російській державі, зводиться до повернення їх у власне правове поле шляхом реалізації обміну військовополонених.

Ключові слова: *військовополонені, права військовополонених, тримання військовополонених, адміністративно-правова охорона, збройні конфлікти, обмеження насильства під час війни, захист жертв війни.*

The article proves that the legal protection of prisoners of war is aimed at reducing excessive and unjustified cruelty and violence and excessive human losses, which, according to the unanimous conviction of the international community, should be avoided during any military conflicts. At the same time, the rights of prisoners of war, as a separate object of law enforcement, have several features that complicate the solution of practical problems in this area. It is emphasized that observance of the rights of prisoners of war requires democratic states to develop their own administrative and legal framework which should regulate and ensure practical measures to protect the rights of prisoners of war. Such actions are taken openly to the international community and transparently to democratic partner states. If there are grounds to suspect a prisoner of war of committing a crime (military or criminal), his or her guilt must be proven in a court of law with appropriate punishment.

Non-democratic states, violating the rights of prisoners of war, try to hide evidence and proof of their crimes. In this case, the protection and defense of the rights of prisoners of war is extremely difficult, as they are in a hostile legal environment, and their homeland and the international community have scant opportunities for direct, including physical, intervention. Therefore, in order to protect the rights of prisoners of war, it is important for the other party to the armed conflict (war) to involve the widest possible range of participants in order to: identify, record and document the facts of rights violations; and make such facts widely publicized on the world stage in order to form the basis for condemnation by the international community, sanctions pressure and prosecution.

We must state that currently the only really effective and efficient way to protect the rights of prisoners of war held in the anti-democratic Russian state is to return them to their own legal framework through the exchange of prisoners of war.

Key words: *prisoners of war, rights of prisoners of war, detention of prisoners of war, administrative and legal protection, armed conflicts, limitation of violence in time of war, protection of war victims.*

Актуальність теми. Війни були притаманні для усіх людських цивілізацій і усіх форм економічних стосунків, що існували та існують на землі. За підрахунками дослідників Weslean College (Веслін коледжу), починаючи з 3 600 року до нашої ери у світі відбулося приблизно 14 600 воєн, в результаті яких загинуло понад 3 мільярди осіб. (Для порівняння, у 2001 році чисельність населення земної кулі сягала трохи більше 6-ти мільярдів). А уся людська історія знала лише 292 роки без війни, і то є серйозні підозри, що деякі збройні конфлікти не були зафіксовані істориками» [1].

В той же час, за даними Вільної енциклопедії, список війн та достатньо масштабних збройних конфліктів, що відбувались по всьому світі в XX столітті, за кількістю значно перевищує дві

сотні [2]. Звісно спеціалізовані наукові історичні джерела можуть надати більш точну інформацію, але навіть наведеного достатньо аби дійти певних висновків.

А саме, можна аргументовано стверджувати, що війна є доволі стійким суспільним феноменом притаманним людству, який завдав значного впливу на світову культуру, морально-етичну складову всіх етносів та народів і не міг не знайти свого відображення й закріплення в сучасному правовому полі.

Цілком логічним також є те, що основну роль у війні відіграють збройні сили, які і беруть безпосередню активну участь у воєнних діях. Очевидним є і той факт, що кількість воєнних є значно меншою, ніж все населення окремої воюючої держави, адже військові складають лише певну частину суспільства. В медійному просторі та навіть у фаховій літературі існують різні оцінки співвідношення цих категорій осіб. Штучний інтелект (Chat GPT 3,5) з цього приводу повідомляє: «Моя відповідь базується на загальному розумінні соціально-політичних реалій та історичних прикладів. Конкретні числові дані про відсоток воюючого населення під час війни можуть бути дуже різними. Відповідний відсоток здатний значно варіюватися залежно від багатьох факторів ... це число може коливатися від кількох відсотків до декількох десятків відсотків від загальної чисельності населення, в залежності від специфіки країни та конкретної ситуації» [3].

Отже, суспільство кожної воюючої держави завжди поділяється на дві нерівні групи. Перша (найбільш численна) – цивільні особи, що не беруть безпосередньої участі в бойових діях. В літературі вони інколи називаються «hors de combat», що в буквальному перекладі з французької означає «поза боєм». Та друга група – представники збройних сил.

Оскільки нас цікавить саме юридична складова феноменів, які відбуваються в суспільстві під час війни, то зазначимо, що діяльність збройних сил зокрема спрямовується саме на те, щоб силою зброї захистити власне суспільство і існуючу юридично-правову систему від впливу ворожої держави. Самі ж збройні сили при цьому знаходяться у правовому полі своєї країни. Тобто вони одночасно є специфічним знаряддям охорони й захисту прав цивільної частини суспільства і при цьому самі також керуються й охороняються правовими нормами держави.

Отже, перелічені групи кожної окремої воюючої сторони перебувають у правовому полі своєї країни. Проте є і категорія осіб, які під час війни опиняється поза межами власної правової системи. Передусім, це військовополонені. Вони потрапляють в умови де їх права з об'єктивних причин фактично не можуть бути забезпечені державою, громадянами якої вони є. Разом із тим, небезпека, таких осіб для сторони, яка їх полонила, цілком очевидна, а її ставлення до них щонайменше упереджене. Тож, права військовополонених із зрозумілих причин перебувають під загрозою.

Огляд останніх досліджень. Проблематика прав військовополонених неодноразово привертала увагу в контексті розгляду військових і воєнних злочинів. Відповідні дослідження проводили, наприклад: Г. Анісєвич, В. Базов, В. Бодаєвський, В. Гришук, О. Грудзур, С. Денисов, Ю. Дзюба, С. Дячук, В. Ємельянов, О. Житний, В. Касинюк, М. Коржанський, С. Кучевська, О. Литвинов, С. Мохончук, А. Мухамеджанова, В. Навроцький, В. Попович, О. Сарнавський, С. Харитонов, В. Харченко, О. Храмцов та інші науковці.

Окреме значення для нашої роботи мають такі наукові й інформаційні джерела як: *навчальний посібник* – «Права людини і збройні конфлікти» (О. Сенаторова за підтримки Програми Європейського Союзу; 2018 рік); *звіт* – «Імплементация норм міжнародного гуманітарного права на національному рівні в Україні» (міжнародна група Global Rights Compliance; 2020 рік); *навчально-інформаційні матеріали* – «Міжнародне гуманітарне право загальний курс» (Н. Мельцер, Е. Кюстер за підтримки делегації Міжнародного Комітету Червоного Хреста в Україні; 2020 рік); *довідь* – «Щодо ситуації з правами людини в Україні, з 1 лютого до 31 липня 2022 року» (тридцять четверта доповідь Управління Верховного комісара Організації Об'єднаних Націй з прав людини; 2022 рік); *збірка документів* – «Основні документи міжнародного гуманітарного права» (робоча група щодо виконання норм міжнародного гуманітарного права та участі у наданні правових послуг Сил територіальної оборони ЗСУ та ГО «Українська правова консультативна група»; 2023 рік); *навчально-методичний посібник* – «Міжнародно-правове регулювання збройних конфліктів» (К. Громошенко, М. Грушко, К. Мануїлова; 2023 рік); *посібник для працівників ДКВС України* – «Міжнародне гуманітарне право» (Т. Короткий, А. Галай, М. Слігулашвілі, І. Заворотько, М. Пашковський, В. Пузирний, Н. Хендель; 2023 рік); *аналітичний огляд* – «Права людини в умовах широкомасштабного збройного конфлікту в Україні» (в. Березняк, А. Демичева; 2023 рік).

Мета статті полягає в тому, що вирішити наступні питання: які права при цьому реально мають військовополонені, чим саме вони підкріплені та забезпечені, як охороняються? Це саме

ті питання, на які ми і спрямовуємо наше дослідження, намагаючись охарактеризувати права військовополонених як об'єкт правової охорони.

Виклад основних положень. Наголосимо на тому, що більшість наукових матеріалів, з проблематики військовополонених, що наразі представлені в національній фаховій правничій літературі, доволі сучасні. Це пояснюється тим, що за радянську добу існування України, ця тематика досліджень зонайменше була «непопулярною». Адже особи, які потрапляли до полону, розцінювались як скомпрометовані або заплямовані зрадою. Радянський Союз не цінував життя власних громадян. І навіть у разі їх вдалого повернення із полону на таких осіб нерідко очікували вже радянські табори.

Маємо визнати, що певна логіка в означеному підході все ж прослідковується, адже полонені справді знаходяться в ситуації, яка створює всі умови для їх агентурного вербування. В 2010-му році в Ізраїлі вийшов серіал «Хатуфим» (Військовополонені), який показував саме цю проблему і її наслідки. Показане зацікавило багатьох глядачів настільки, що цей психологічний трилер фактично перетворився на франшизу: в 2011-му році вийшов багатосезонний «Homeland» (Батьківщина) в США тощо.

Факти підготовки диверсантів та шпигунів із числа полонених справді добре відомі на приклади діяльності фашистської Німеччини в Другій світовій війні. Проте зовсім не секрет також і те, що значна частина завербованих, після потраплення на територію своєї країни, відмовлялись від виконання поставлених ним ворожих завдань. Тобто здебільшого їх поведінка була лише способом вижити в полоні. Але, в будь-якому разі, чисельність завербованих осіб невелика в загальній кількості полонених, отже, їх історія скоріше виключення, ніж правило. Відтак загальний радянський підхід видається необґрунтованим, марнотратним та негуманним.

На підтвердження наших висновків наведемо відомості, що їх зібрав К. Штрайт. У 1978 році в своєму дослідженні «Вони нам не товариші. Вермахт і радянські військовополонені 1941–1945» дослідник оцінив загальну кількість радянських військовополонених у Другій світовій війні в 5,73 мільйона осіб. З них близько 3,3 мільйона загинули [4, с. 244]. Тобто з кожних 10-ти військовополонених виживали лише троє – четверо, але точно менше п'яти. Сучасні дослідники підкреслюють, що інформація К. Штрайта здебільшого була сприйнята пізнішими авторами за основу і тепер стала частиною суспільної свідомості [5, с. 558], проте точна численність військовополонених досі не встановлена.

Зауважимо, що навіть у такому вигляді вказані відомості переконливо доводять, що проблематика військовополонених стосується не окремих виключних випадків, а є постійним атрибутом війни та масштабною проблемою для всіх учасників військових конфліктів.

Сьогодні Україна, як і більше ніж півстоліття тому, знову в стані відбиття військової агресії, з тією різницею, що зараз агресор російський. Але не можна сказати, що наші військові стикнулися із небезпечною потрапити до полону лише з моменту початку повномасштабних бойових дій в 2022-му році. Адже війна триває вже близько 10-ти років і фактично розпочалась із російського захоплення й анексії Криму. Отже, випадки потраплення в полон були і раніше. Проте із стрибкоподібним нарощуванням інтенсивності бойових дій така загроза стала ще більш значущою. Наразі точна кількість військовополонених з технічних та безпекових причин здебільшого широко не афішується. З боку влади інколи можна почути аргументи щодо недоцільності активного публічного дискусювання цієї теми, адже це може зашкодити роботі над обміном військовополоненими. Хоча цей аргумент і доволі сумнівний, він зайвий раз демонструє наскільки болючою для суспільства є ця тема.

Разом із тим, із збігом обставин та плином часу деякі офіційні дані все ж стають достовірно відомими. Так, наприклад, з інтерв'ю Уповноваженої Президента з питань забезпечення прав захисників України А. Вербицької німецькому RND, станом на кінець 2022 року в полоні знаходилось близько 3,4 тисячі українських військовослужбовців, а ще 15 тисяч людей зникли безвісти. До того, як була зроблена ця заява, Президент України в своєму щорічному посланні до Верховної Ради України (яке відбулось 28 грудня 2022 року) повідомив, що від 24 лютого 2022 року з російського полону вдалося звільнити 1-ну тисячу 456-ть людей [6].

Також наразі достовірно відомі й офіційні приклади деяких заходів, що були реалізовані міжнародною спільнотою для сприяння охороні прав військовополонених. Наприклад, вже згадана вище Тридцять четверта доповідь Управління Верховного комісара ООН з прав людини (УВКПЛ) «Щодо ситуації з правами людини в Україні, з 1 лютого до 31 липня 2022 року» оприлюднила деякі встановлені дані щодо українських та російських військовополонених.

Зокрема в Доповіді зазначено, що: «з 24 лютого УВКПЛ провело конфіденційні інтерв'ю зі 142 військовополоненими (усі чоловіки) у семи установах, які перебувають у віданні Уряду України, за повного та безперешкодного доступу (з них 64 військовослужбовців Збройних сил Російської Федерації, 78 членів пов'язаних озброєних груп). Станом на 31 липня, попри запити, УВКПЛ не мало конфіденційного доступу до військовополонених, інтернованих Російською Федерацією та пов'язаними з нею озброєними групами. *Брак доступу позбавляє затриманих додаткового захисту.* (Натомість) УВКПЛ провело інтерв'ю із 35 військовослужбовцями Збройних сил України (32 чоловіка і 3 жінки) після їхнього звільнення з місць інтернування в період із квітня до липня 2022 року. УВКПЛ також провело інтерв'ю з 17 цивільними особами (16 чоловіків, 1 жінка), які трималися під вартою разом із військовополоненими, захопленими в полон Збройними силами Російської Федерації та пов'язаними озброєними групами, та які були свідками порушень, пов'язаних із поведженням із військовополоненими» [7, с. 18].

Попре невелику кількість охоплених увагою УВКПЛ осіб (це вочевидь пояснюється тим, що данні стосуються лише перших місяців повномасштабної війни), а також фактів зафіксованих Доповіддю повідомлень про порушення прав (заявлені військовополоненими з обох боків), мас-мо наголосити на таких двох важливих особливостях.

По-перше, особи, що утримуються в Україні, є виключно військовослужбовцями ворожої держави або членами пов'язаних озброєних груп. Про це чітко зазначено процитованому уривку Доповіді. Натомість близько третини осіб, звільнених з російського полону, ідентифіковані УВКПЛ як цивільні. Отже, незрозуміло нащо взагалі їх було полонити, адже це виходить за межі логіки військового полону, а більше схоже на залякування і тероризування населення. Нагадаємо, що: «військовий полон є не покаранням, а тимчасовим обмеженням можливості брати участь у бойових діях» [8, п. 8 глави 2 розділу I]. Простіше кажучи, цивільні особи, про яких іде мова, скоріше мали статус «заручників», аніж «військовополонених».

По-друге, факт недопущення УВКПЛ до утримуваних в полоні українців кричуще свідчить про ігнорування росіянами прав людини й військовополонених та неповагу до міжнародного права. Отже, коли УВКПЛ констатує, що недопущення його представників «позбавляє затриманих *додаткового захисту*», то насправді це означає, що відповідні права полонених вже грубо порушені. До речі, саме на це і вказує використання поняття «захист».

Окрім зроблених висновків, наведені відомості змушують задуматися про те, що охорона прав військовополонених для України є, так би мовити, завданням із двома «полюсами». Де на одному «полюсі» знаходиться охорона прав полонених українців. А на іншому, поведження із російськими військовополоненими в Україні.

Сьогодні війна продовжується, а перспективи її завершення важкопрогнозовані. Подальша доля українців, які потрапили до полону, а також і тих, хто має ризик до нього потрапити, залишається туманною. Але можна аргументовано стверджувати, що охорона прав військовополонених саме зараз важлива для України, як ніколи раніше, чим і обґрунтовується актуальність обрання нами саме цієї теми дослідження.

Висновок. Правова охорона військовополонених спрямована на зниження надмірної і необґрунтованої жорстокості і насильства та надлишкових людських втрат, яких за однотайним переконанням світової спільноти слід уникнути під час будь-яких військових конфліктів. Разом із тим, права військовополонених, як окремих об'єкт правоохорони, мають одразу декілька особливостей, що ускладнюють вирішення практичних завдань в цьому напрямі. А саме:

– хоча кожна із сторін конфлікту завжди має як тих, кого полонила, так і власних громадян, які потрапили до полону супротивника, проте поважне ставлення до цінності життя і прав людини типові тільки для демократичних держав. Низькорозвинені, авторитарні та тоталітарні країни відповідні цінності ігнорують, навіть якщо вони формально задекларовані в їх правовій системі;

– дотримання прав військовополонених вимагає від демократичних держав розбудови власної адміністративно-правової бази, яка повинна врегулювати та забезпечити практичні заходи з охорони прав військовополонених. Відповідні дії робляться відкрито для міжнародної спільноти та прозоро для демократичних держав-партнерів. Якщо ж є підстави підозрювати військовополоненого в скоєнні злочину (воєнного або кримінального), то його провина має бути доведена в судовому розгляді із призначенням відповідного покарання;

– недемократичні держави, порушуючи права військовополонених, намагаються сховати свідчення та докази своїх злочинів. Охорона та захист прав військовополонених в такому разі вкрай ускладнені, оскільки останні знаходяться в ворожому для них правовому полі, а їх батьківщина та міжнародна спільнота має мізерні можливості для безпосереднього, в тому числі

фізичного втручання. Тому іншій стороні збройного конфлікту (війни) для реалізації охорони прав військовополонених важливо, із залученням як найширшого кола учасників, спрямовувати свої дії на: виявлення, фіксування і документування фактів порушення прав; надавати таким фактам найширшого розголошення на світовій арені з метою формування підґрунтя для осуду міжнародною спільнотою, реалізації санкційного тиску та судового переслідування;

– відомості про численні порушення російською стороною прав військовополонених (нелюдське ставлення, тортури, каліцтва, вбивства, примушування до самообмови та обмови інших осіб) свідчить про системний характер таких дій та їх свідоме стимулювання російською владою. Отже, Україні доцільно збирати та фіксувати відповідні данні не лише про злочини окремих виконавців, але й про російські державні структури і інститути, які причетні до таких дій. Узагальнення та оприлюднення таких даних має сприяти формуванню у всіх належних російських структур усвідомлення причетності до злочинів, які коються та відчуття невідворотності покарання за це.

– маємо констатувати, що наразі єдиний реально дієвий та ефективний спосіб охорони прав військовополонених, які знаходяться в антидемократичній російській державі, зводиться до повернення їх у власне правове поле шляхом реалізації обміну військовополонених.

Список використаних джерел:

1. Радіо Свобода, «Війни в історії людства та нинішня війна в Іраку; 17.04.2003». URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/901246.html>
2. Вільна енциклопедія (Вікіпедія), «Список війн XX століття». URL: https://uk.wikipedia.org/wiki/Список_війн_XX_століття
3. OpenAI, «Сервіс ChatGPT 3,5». URL: <https://chat.openai.com>
4. Christian Streit, Keine Kameraden. Die Wehrmacht und die sowjetischen Kriegsgefangenen 1941–1945. Stuttgart, 1978, S. 244 ff.
5. Reinhard Otto, Rolf Keller, Jens Nagel. Sowjetische Kriegsgefangene in deutschem Gewahrsam 1941–1945. *Vierteljahrshefte für Zeitgeschichte*. Oldenbourg, 2008. S. 557-602. DOI: <https://doi.org/10.1524/vfzg.2008.0026>
6. ТСН.ua (Загальноукраїнський сайт новин), «ТСН / Війна "У Зеленського назвали кількість українських військових, які наразі перебувають у полоні", Ірина Загородня (30.12.2022 р.)». URL: <https://tsn.ua/ato/u-zelenskogo-nazvali-kilkist-ukrayinskih-viyskovih-yaki-narazi-perebuvaют-u-poloni-2233879.html>
7. Тридцять четверта доповідь Управління Верховного комісара Організації Об'єднаних Націй з прав людини (УВКПЛ) щодо ситуації з правами людини в Україні в період з 1 лютого до 31 липня 2022 року. 27.09.2022 р. 43 с.
8. Про затвердження Інструкції про порядок виконання норм міжнародного гуманітарного права у Збройних Силах України : Наказ Міністерства оборони України від 23.03.2017 р. № 164 (перша редакція). Зареєстровано у Міністерстві юстиції України 09.06.2017 р. за № 704/30572. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0704-17/ed20170323#Text>